

2. Рахметкалиева М.Т. Художественный текст/Сборник материалов с конференции «Вклад молодых исследователей в индустриально-инновационное развитие Казахстана», Усть-Каменогорск, 2011.
3. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.. 1978, 366с.

List of used literature:

1. Elkin, D. Yu. Artistic text as an object of linguoculturological analysis / D. Yu. Elkin. - Text: direct // Young scientist. - 2016. - No. 21 (125). - S. 993-995. - URL: <https://moluch.ru/archive/125/34754/> (date of access: 30.01.2021).
2. Rakhmetkalieva M.T. Fiction / Collection of materials from the conference "The contribution of young researchers to the industrial and innovative development of Kazakhstan", Ust-Kamenogorsk, 2011.
3. Vinogradov V.C. Lexical issues of translation of literary prose. M .. 1978, 366p.

Рецензент: филол. и.д., профессор Сартбекова Н.К.

УДК 82-3 (575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-29-33

Казиева К. К.

КРнын Улуттук илимдер академиясы, Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту,
изденүүчү

Казиева К. К.

Соискатель, Национальная академия наук КР, Институт языка и литературы им. Ч.
Айтматова

Kazieva K. K.

External doctoral candidate, National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic.,
Institute of language and literature named after CH. Aitmatov

**«МАНАС» МЕНЕН Ч.АЙТМАТОВДУН БИРДИКТҮҮ УЛУУ ДҮЙНӨСҮ
С.БАЙГАЗИЕВДИН ПУБЛИЦИСТИКАСЫНДА
ОБЪЕДИНЕННЫЙ МИР «МАНАСА» И ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА
В ПУБЛИЦИСТИКЕ С. БАЙГАЗИЕВА
THE UNITED WORLD OF "MANAS" AND CHINGIZ AITMATOV IN THE
JOURNALISM OF S. BAIGAZIEV**

Аннотация: Макалада Советбек Байгазиевдин залкар жазуучу Ч.Айтматов менен “Манас” эпопеясы туурасындагы изилдөөлөрү жөнүндө сөз болот. Манас менен Ч.Айтматовдун рухий байланышы публицисттин философиялык көз карашынын денгээлинде чечмеленет. ХХI кылымдагы “Манас” эпопеясынын идеологиялык баалуулугу Айтматовдун Манас жөнүндөгү улуу ойлору аркылуу аныкталат.

Аннотация: Статья посвящена исследованию Советбека Байгазиева эпоса «Манас» с участием великого писателя Чингиза Айтматова. Духовная связь Манаса с Чингизом Айтматовым интерпретируется на уровне философских взглядов публициста. Идеологическое значение эпоса «Манас» в ХХI веке определяется великими идеями Айтматова о Манасе.

Annotation: The article is devoted to the study of Sovetbek Baygaziev's epic "Manas" with the participation of the great writer Chingiz Aitmatov. The spiritual connection between Manas and Chingiz Aitmatov is interpreted at the level of the philosophical views of a publicist. The ideological significance of the epic "Manas" in the 21st century is determined by the great ideas of Aitmatov about Manas.

Негизги сөздөр: Айтматов, Манас, ЮНЕСКО, XXI кылым, идея, аалам, улут, Советбек Байгазиев.

Ключевые слова: Айтматов, Манас, ЮНЕСКО, XXI век, идея, вселенная, нация, Советбек Байгазиев.

Key words: Aitmatov, Manas, UNESCO, XXI century, idea, universe, nation, Sovetbek Baygaziev.

Советбек Байгазиев “Манас” эпопеясынын идеялык түркүгү бүгүнкү жана эртеңки кыргызга аба менен суудай керек болоорун далилдөөдө кыргыз дүйнөсүн ааламга таанытып, жалпы адамзаттык, космополиттик деңгээлге өсүп чыккан Ч.Айтматовдун улуу “Манаска” болгон көз карашы, улуу ойлору, ыйык мамилесине өзгөчө басым жасаган. Публицистикалык эмгектеринин 6 томдугунун биринчи тому “Манас жана Айтматов” [2] аталып, кеңири изилдөөгө алынган.

Публицисттин Айтматов менен “Манасты” айкалыштуу изилдегенинин бир себеби, “Манас” менен XXI кылымдын айкашуусун коомго далилдөө болгон. Ошондуктан ал “Манас” менен Айтматовду Азиядагы эң бийик эки чокуга салыштырып, бири-бирин толуктап турган рухий тирөөчтөр катарында баалап, “Кыргыздын ушул эки руханий чокусу, эки тоосу бүгүн Түркстандын, Борбордук Азиянын маданий рельефинен калдайып дүйнөгө көрүнүп турат. Бул улуттук чыгаандарыбызга дүйнөнүн борборлорунун бири болгон Москвада кош эстелик тургузулду. Бул факт Манас рухунун, Чыңгыз рухунун дүйнөлүк деңгээлдеги феномен экенин айгинелейт. [2.152] – деп белгилеген.

Советбек Байгазиев “Манас жана Айтматов” аттуу публицистикалык эмгегинде Ч.Айтматов кыргызды дүйнөгө таанытууда “Манастын” орду канчалык болгондугун жана “Манасты” дүйнөлүк деңгээлге көтөрүп чыгууда Айтматовдун эмгеги кандай болгондугун абдан таасын изилдеп, талдап коомчулукка кызыктуу жагдайларды мисал келтирүү менен тартуулаган.

“Манас жана Айтматов” аттуу публицистикалык эмгектин “Ч.Айтматов: “Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу” аталган бөлүктөгү “Ч.Айтматовдун жарандык эрдиги” деген подтемасында Манастын 1000 жылдыгынын белгилененишинин тарых-таржымалы Ч.Айтматовго түздөн-түз байланыштуу болгондугун С.Байгазиев так изилдеп чыккан. Андагы Айтматовдун эрдигин бүгүнкү урпактын, эртеңки келечектин, бүгүнкү коомдун өкүлдөрүнө кулагына күмүш сырга кылып, мындайча эскертет: “1930-жылдардан баштап эле совет мезгилинде “Манастын” 1000 жылдыгын өткөрүү маселеси үч жолу пландалып, бирок идеологиялык тоскоолдуктардын айынан белгиленген маараке өткөрүлгөн эмес. Элибиз эгемендүүлүккө жеткенден кийин Ч.Айтматов башында турган улуттук интеллигенция Манас эпосунун 1000 жылдыгын дүйнөлүк масштабда өткөрүү боюнча Бириккен Улуттар Уюмуна кайрылат. 1000 жылдыкты белгилөөгө БУУнун уруксаатын алууда ачык айтыш керек, Чыңгыз Айтматовдун “Манастын” дүйнөлүк маанисин ачып, ЮНЕСКОго берген алдын ала түшүндүрмөлөрү, чечмелөөлөрү, патриоттук күч-аракети, анан калса ЮНЕСКОнун жетекчиси Федрико Майор менен болгон достук мамилеси олуттуу роль ойногон. Ч.Айтматов мына ушинтип улуттук маданияттын чоң маселесин чечүүгө активдүү катышкан. Манастын 1000 жылдыгынын 1995-жылкы дүйнөлүк деңгээлде өтүшүнө Ч.Айтматовдун кошкон тарыхый салымы зор экендигин баса белгилөөгө тийишпис. Патриот жазуучубуздун бул жарандык аракет-мээнетти, эрдиги эмнегедир көп айтылбай көмүскөдө калып келет” [2.186] – дейт.

Манас менен Айтматовдун рухий синтези чынында бүгүнкү коомдун руханий турмушуна өтө зарыл эле. Аны С.Байгазиев кандайча синтездейт, көрөлү: “Ч.Айтматовдун достук, биримдик туурасындагы идея-дөөлөттөрү “Манастын” даанышман дүйнө таанымынан тамыр алып, өсүп чыккан жана турмуш диалектикасынын жаңы өзгөчөлүктөрүнө, зарылчылыктарына жараша улуу дастандын идеяларын ойчул художнигибиз жаңы глобалдык масштабга, дүйнөлүк космизм философиясына чейин көтөрүп чыгып, активдүү уланткан”[2.156].

Советбек Байгазиев Ч.Айтматовдун “Манас” эпопеясы туурасындагы көз караштарын изилдөө аркылуу ал Айтматовдун кыргыз элине Манас баатыр сыяктуу кыргызды коргоп, Манас баатыр сыяктуу ХХI кылымдын шартында, кылыч менен эмес, калем менен улуттун намысын коргоп, улуттун кадыр баркын дүйнөгө көрсөтө алгандыгын белгилеп айткысы келген.

Маселен, “Манас” эпосундагы “Көкөтөйдүн ашы” сыяктуу окуяларда чагылдырылган эл аралык мамилелерди өнүктүрүү стратегиясынын маанилүү үлгүсүн ХХI кылымда Айтматовдун дүйнөлүк деңгээлдеги маселелерди көтөрүп, дүйнөлүк мааниге ээ жасаган иштери менен кандайча улагандыгын мындайча баяндайт: “Дүйнөдөгү демографиялык “ташкын”, жер ресурстарынын азайып баратышы, экономикалык проблемалардын глобалдашуусу, ядролук согуштун коркунучу, экологиялык кыямат, эл аралык терроризм, экстремизм кесепеттери калктардын, мамлекеттердин планетардык союзун талап кылып жаткандыгын жар салып, дүйнөнү бир бүтүн нерсе катары карай билүүнү, жер планетасынан башка жер жок экендигин, бүт адамзат бир кайыкта бараткандыгын, улуттук мүдөөлөрдү жалпы адамзаттын максат – кызыкчылыктары менен тогоштура билүүнү Борбордук Азиядан биринчилерден болуп айтып, үгүттөп чыккан айтматов болбоду беле. “Көкөтөйдүн ашына” төгөрөктүн төрт бурчунан эл келген сыяктуу, түркүн континенттердин интеллектуалдары жалпы адамзат проблемаларын талкуулоо үчүн Айтматовдун демилгеси менен Ысык-Көл форумуна чогулушу кыргыз уулунун ырасында эле бүткүл жер жүзү үчүн чын жүрөгүнөн күйгөн планетардык адам экендигин айкындаган” [2.157].

Чынгыз Айтматовдун жаратылыш менен адамзаттын бүтпөс күрөшү жөнүндөгү ой-санаалары жөнүндө канчалаган айтматовтаануучулар айтып да, жазып да келишти. Бирок, Советбек Байгазиев ал ойду да тарыхый эстутумдун фонунда башкачараак айтууга аракет кылып: “Ч.Айтматов илгерки түрк чөлкөмүндөгү Асан Кайгы менен Бакайдын ХХ кылымдагы уландысы сыяктанат” – дейт.

Советбек Байгазиев Айтматов менен “Манасты” байланыштырып изилдөөдө, эки зор рух ааламынын улутка таасир этээр касиеттеринин үндөш экендигин, бири-бирине ыкталышкан, бап келген, улуттун келечегин алдыга алкынып камчы салдырбай сүйрөп кете турган кош аргымак экендигин белгилөөгө, кыргыз урпагына ушуну түшүндүрүүгө аракет кылган.

Ошондуктан публицист Манастагы көзкаманчылык менен Айтматовдун чыгармаларындагы маңкүртчулукту, Манастагы көп кырдуулук, көп тилдүүлүк, жалпы адамзаттык идеялар Айтматовдун изденүүлөрүндө кездешээрин дагы башка ушул сыяктуу толуп жаткан рухий кенчтердин Айтматов ааламынан изилдеп, кенен талдоо жүргүзүп, акыры публицист “Чынгыз Айтматов Манастын урпагынын космоформуласы” – деген жыйынтыкка келген.

Айтматовтаануучулар албетте, Айтматовдун публицисттик ишмердүүлүгү туурасында да кенен изилдөөлөрдү жүргүзүп келгени белгилүү, бирок, философиялык ой-толгоолордун, бийик баамчылдык менен “Манас” эпопеясынын катарында изилдөөгө алуу боло элек эле.

Публицист Ч.Айтматовдун “Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу”[1.9] аттуу публицистикалык ой-толгоолорун талдоодо “Манас” – кыргыз калкынын тарыхынын негизинде жаралган элдин генийинен жаралган дастан”, “Манас” кыргыз турмушунун энциклопедиясы”, “Кыргыздын “Манасы” жана гректердин “Илиадасы” айырмачылыктары эмнеде?”, “Ааламда укмуш жаралган уникалдуу талант”, “Улут маданиятындагы

Саякбайдын орду”, “Саякбай улуу актер”, “С.Каралаевдин манасчылык өнөрү Ч.Айтматовдун көзү менен”, “Айтматовдун жарандык эрдиги”, “Манастын көп тилдүүлүк жөнүндөгү даанышмандыгы жана Чынгыздын билингвизми”, “Айкөл Манастын ата-журт азаттыгы философиясынан Ч.Айтматовдун инсан эркиндиги концепциясына карай”, “Акимчил – буйрукчул системанын алкагында Ч.Айтматовдун жасаган ачылышы жана төңкөрүшү”, “Манастын Туркстандагы империясын дүйнөлүк “империяга айланткан Чынгыз”, “Манас менен Чынгыздын калк кызыкчылыгын кайтарган стратегиялык акыл-эси жана мекенчил адеп-ахлагы – муундардын рухий мектеби”, “Айкөл Манас менен Ч.Айтматовдун адамзатка сабагы же дүйнөнү сүйүү сактап калат” деген сыяктуу подтеамалардын өзү эле Советбек Байгазиевдин Айтматов менен Манастын кандай деңгээлде байланыштырып, канчалык деңгээлде талдагандыгы көрүнүп турат.

Публицисттин негизги максаты бүгүнкү күндөгү, бүгүнкү доордогу, бүгүнкү коомдогу инсанга Манас менен Айтматовдон эмне ыйык нерсени алса болот, эмне сабак алса болот, эмне дөөлөтүн карманып жашаса болот? Мына ошону ата журттун намысын, келечегин, эртеңин коргой турган жүрөк менен түшүндүрүп берүү болгон.

Манас менен Айтматовдун мекенге күйгөн, мекенди ыйык туткан ойлорун мына минтип салыштырып айтып жатат: “Манас ата алды жакты, келечекти ойлоп санааркайт, коогалуу жоокердик заманда өзүнүн да, журтунун да эртеңки тагдыры жөнүндө ойлонуп, убайым чегет:

Ажалым жетип окко учсам,
Кара жаак айбалта,
Кайкалатпай ким аштайт,
Калып калса бул элди
Капа кылбай ким баштайт?

Бул мекендин, эл журттун кийинки тагдыры жөнүндөгү улуу санаа.

Улуу адамдардын жарандык - атуулдук өзгөчөлүгү биринчи иретте алардын улут масштабында ойлонушкандыгында, журтунун өткөнүнө, бүгүнкүсүнө серп таштап, келечегине кайгуул салып тургандыгында. Бул жагынан Манас бабасына Чынгыз окшош. Айтматов глобалдашуу доорундагы кыргыз журтунун тагдыры жөнүндө моминтип ой толгоп санааркап турат: “... дүйнөлүк сахнадагы биздин жолубуз, багытыбыз, эртеңки күнүбүз кандай болот?.. Ким менен, кайсы ой менен бул дүйнөлүк сахнанын океанында бир кайыкта, бир багытта сүзөбүз?.. Биздин дүйнөлүк интеграцияда ордубуз, алган багытыбыз болушу керек... Элибиздин келечегин эч качан дүйнөлүк реалдуулуктан ажыратып карай албайбыз”. Глобалдашуунун кыйчалыш, кыйын-кезең заманында Ч.Айтматов мына ушинтип ата журт тагдыры жөнүндө Манасчасынан ойлонуп, толгонуп турат. Манас менен Чынгыз – улут лидерлери, улуттун Асан Кайгылары. Калктын басар жолуна чалгын салып турган кемеңгерлер” [2.197] – деп бийик баасын берет. Бул талдоо, бул көрөгөчтүк, бул баа публицисттин жөн жай гана катардагы изилдөөлөрүнөн чыккан ой-пикирлери деп айтууга болбойт, бул талдоо аркылуу публицист Советбек Байгазиев өзүнүн мекенчилдик жүрөгүн, улуттун эртеңине көз чаптырып, алысты көрө билген даанышмандыгын көрсөтүп тургандагысы деп билебиз. Анткени, мындай жалындуу салыштыруу, мындай атуулдук таамай ойлор чыныгы жүрөктөн гана, чыныгы дилден гана чыгышы мүмкүн эле.

Чыныгы дил, чыныгы жүрөк демекчи, Советбек Байгазиевдин мына ушул Манас менен Айтматов деген эки ааламдын ашташкан, бириккен жеринде Байгазиевдин табылгасы – ошол Манас менен Айтматовдун улуулугунун сырын ачып бергендигинде болгон.

Ал корутунду иретинде жазылган “Айкөл Манас менен Ч.Айтматовдун адамзатка сабагы же дүйнөнү сүйүү сактап калат” деген бөлүгүндө эки зор ааламдын улуулугунун сыры – “сүйө билүү” формуласын билгендиги экендигин укмуштуу бир энтузиазм менен публицист өзүнүн сүйө билүүчүлүк зор касиетин да ачыктап жазган.

“Жүрөгүндө сүйүү бар адам бардык нерсени түшүнөт, ага бүткүл дүйнө, бүткүл аалам кымбат” – деген Айтматовдун асыл оюнан Манастын мекенди сүйө билгендиги,

Алмамбеттин Манаска, кыргызга берилип, сүйүп кызмат кылгандыгы туурасында дүйнөнү сүйүү сактай тургандыгын эскертип келип, Манас менен Айтматов ата журтту, адамзатты бир бүтүн нерсе катары көрүп, чын пейилинен сүйгөндүгүн айтып, жүрөктөрү сүйүүгө толгон Алмамбет, айкөл Манас, Айтматов дүйнө үчүн гуманисттик улуулукун үлгүлөрү деп атаган.

Жыйынтыктап айтканда, публицист С.Байгазиев Айтматов менен Манасты айкалыштырып изилдөө аркылуу улуттун рухий уюткусунун пайдубалын дагы бир ирет бекемдеп, кыргыз публицистикасына өзгөчө салым кошо алган.

Колдонулган абадияттар:

1. Айтматов Ч. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу. - Чыгармалардын жыйнагы. 8-том. – Б.:2009-ж. 9-18-беттер.
2. Байгазиев С. Манас жана Айтматов. Публицистикалык чыгармалардын 6 томдугу. 1-китеп. –Б.: - 2020. 190-бет.
3. Манас энциклопедиясы. – Б.: - 1995-ж. 416-бет.

List of used literature:

1. Aitmatov Ch. The peak of the ancient Kyrgyz spirit. - Collection of works. Volume 8 - B.: 2009. Pages 9-18.
2. Baygaziev S. Manas and Aitmatov. 6 volumes of journalistic works. Book 1.-B.: - 2020. p.190.
3. Encyclopedia of Manas. - B.: - 1995. Pp. 416.

Рецензент: филол.и.к., доцент Жаныбаева Майрам

УДК 821(575.2)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-1 (1)-33-38

Нышанбаева Ж. М.

И. Арабаев атындагы КМУнун аспиранткасы

Нышанбаева Ж. М.

Аспирантка КГУ И. Арабаева

Nyshanbaeva Zh. M.

Postgraduate student of KSU I. Arabaeva

**КЫРГЫЗ ТИЛИНИН БАЙЫРКЫ МЕЗГИЛГЕ ТААНДЫК СЫНЧЫЛ ОЙ
ЖҮГҮРТҮҮ - АДАМДЫН АКЫЛ-ЭС БӨЛҮГҮНҮН ӨЗГӨЧӨ АБАЛЫ ЖӨНҮНДӨ
КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ДРЕВНОСТИ -
ОБ ОСОБОМ СОСТОЯНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗУМА
CRITICAL THINKING OF THE KYRGYZ LANGUAGE OF ANTIQUITY - ABOUT THE
SPECIAL STATE OF THE HUMAN MIND**

Аннотация: Бул макалада кыргыз тилинин байыркы мезгилге таандык сынчыл ой жүгүртүү - адамдын акыл-эс бөлүгүнүн өзгөчө абалы деген багыттагы автордун изилдөөсү камтылган Ошентип, сынчыл ой жүгүртүү, адамдын акыл-эс бөлүгүнүн өзгөчө абалы катары, илгерки замандарда пайда болуп, ар кандай даанышмандар, кеңешчилер, ойчулдар жана жөнөкөй адамдар татаал турмуштук маселелерди тез арада чечүү зарылчылыгына туш болушкан. Булар алардын иш-аракеттеринин варианттары жөнүндө кызуу кандуулук менен